

КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ХАРКІВСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ МУЗЕЙ ІМЕНІ М. Ф. СУМЦОВА»
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

ТРИДЦЯТІ СУМЦОВСЬКІ ЧИТАННЯ

*Збірник матеріалів
Всеукраїнської наукової конференції
«Музей у глобальному світі: інновації та збереження традицій»,
присвяченої 170-річчю від дня народження М. Ф. Сумцова*

18 квітня 2024 р.

Харків
«Майдан»
2024

УДК 069.01: 745/749:929: 930

Т 67

*Друкується за рішенням науково-методичної ради
Харківського історичного музею імені М. Ф. Сумцова,
протокол № 2 від 26 березня 2024 р.*

Редакційна колегія:

О. М. Сошнікова, кандидат філософських наук, заступник директора з наукової роботи ХІМ імені М. Ф. Сумцова, заслужений працівник культури України (*відповідальний редактор*);

А. О. Фененко, кандидат культурології, учений секретар ХІМ імені М. Ф. Сумцова;

І. П. Шевцов, завідувач відділу науково-інформаційних технологій та маркетингу ХІМ імені М. Ф. Сумцова;

Л. І. Бабенко, старший науковий співробітник відділу археології ХІМ імені М. Ф. Сумцова.

Рецензенти:

С. М. Куделко, кандидат історичних наук, професор, професор кафедри історіографії, джерелознавства та археології історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, директор Центру українських студій та краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, заслужений працівник культури України

С. І. Посохов, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історіографії, джерелознавства та археології історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, заслужений працівник освіти України

**Тридцяті Сумцовські читання: збірник матеріалів Все-
Т 67 української наукової конференції «Музей у глобальному світі: інновації та збереження традицій», присвяченої 170-річчю від дня народження М. Ф. Сумцова, 18 квітня 2024 р. / Харківський історичний музей імені М. Ф. Сумцова. — Харків: Майдан, 2024. — 496 с.: іл.**

ISBN 978-966-372-916-9.

До збірника увійшли тексти наукових доповідей з проблем музейної справи, збереження та популяризації культурного надбання, що були представлені в рамках наукової конференції «Музей у глобальному світі: інновації та збереження традицій», яка проходила у рамках XXX Сумцовських читань.

Для музейних фахівців, істориків, працівників культури, краєзнавців, студентів закладів вищої освіти.

УДК 069.01: 745/749:929: 930

© Харківський історичний музей імені М. Ф. Сумцова, 2024

© Шевцов І. П., художнє оформлення, 2024

ISBN 978-966-372-916-9

4. Історія різдвяної та новорічної листівки / Facebook. URL: <https://www.facebook.com/museumrepin/posts/pfbid0ot6PkaR6fCUcKGdXwzevDXJyvJCLVPS9ZiS5Z5xmY7evUGPhJV7QPfmQsv4tH3bGl>
5. Микитченко С. І. Збереження, відтворення та популяризація традиційних народних свят у Національному історико-етнографічному заповіднику «Переяслав» у світлі новітніх методологічних тенденцій в музейній справі // Краєзнавство Запоріжжя. 2018. Вип. 2 (6). С. 57-66.
6. Музей І. Ю. Репіна відновив музейні заняття / Художньо-меморіальний музей І. Ю. Репіна. URL: <https://repin.in.ua/uk/museum-news/muzeu-iyu-ryepina-vidnovyv-muzeyni-zanyattya>
7. Свято Миколая в ХММ І. Ю. Репіна / Facebook. URL: <https://www.facebook.com/museumrepin/posts/pfbid0dDkEK57AELMPgahoSkjrCuU2D7EXPdQJ6gRD2H3iWt3Vb5KQsJjsnDZuMPgn2w3dl>
8. Соляник Т. Науково-освітня діяльність Художньо-меморіального музею І. Ю. Репіна в умовах військового стану: нові виклики і реалії // Проблеми сучасного підручника: навчально-методичне забезпечення освітнього процесу в умовах воєнного часу та повоєнного відновлення: збірник тез доповідей. Київ: Педагогічна думка, 2023. С. 333-336.

«ТИ ЩЕ ЗАМАЛИЙ ДЛЯ ЦЬОГО МУЗЕЮ» (С) АБО ПРО ЩО МУЗЕЙ ГОЛОДОМОРУ РОЗПОВІДАЄ ДІТЯМ

Голубєва Галина Юрївна,
ст. науковий співробітник
Національного музею Голодомору-
геноциду

Фразу, яка використана в назві статті, я почула навесні минулого року неподалік від входу до Національного музею Голодомору-геноциду. Хлопчик, якому на вигляд було приблизно 7-8 років, просив маму спуститись в музей, але вона відповіла, що він ще малий і йому зарано йти до цього музею.

Сьогодні цей випадок вже можна розглядати як певний анахронізм, бо аудиторія нашого музею за останні роки відчутно змінилась.

Порівняємо статистику 2023 р. з 2019, останнім роком без масштабних потрясінь:

- у 2019 р. ми проводили екскурсії переважно для іноземців (22%) та організованих груп школярів і студентів (вони складали 58% від загальної кількості екскурсантів), сьогодні наша основна аудиторія — це, насамперед, сім'ї, які нерідко представлені кількома поколіннями. Іноді об'єднуються кілька родин з дітьми, щоб разом оглянути експозицію або відвідати екскурсію. Приходять самостійно підлітки або молодь, і також дуже часто беруть екскурсію. Таких екскурсій стало вдвічі більше у 2022—2023 рр. (66 % від кількості екскурсій);

- на організовані групи школярів та студентів все ще припадає великий відсоток екскурсій — у 2023 р. це майже третина (28 %, у 2022 р. лише 6 %), хоча робота з освітніми закладами значною мірою перемістилась в онлайн;

- сьогодні кожен третій відвідувач музею замовляє екскурсію або освітнє заняття (у 2019 р. це був лише кожен шостий).

Аудиторія нашого музею стала молодшою. З серпня 2022 р., коли наш музей знову почав приймати відвідувачів, батьки приводять своїх дітей, щоб ті краще зрозуміли, якою ціною здобута незалежність України, які передумови та причини сучасної російської агресії.

Відповідно, ми змінили формат освітньої роботи. Раніше, орієнтуючись на організовані групи школярів та на дорослу аудиторію, ми переважно пропонували оглядові екскурсії та уроки для старшокласників, хоча працювали також з молодшими школярами (для яких проводили майстер-класи [9], дуже обережно знайомлячи їх з темою Голодомору). Починаючи з 2020 р. через тривалі карантини більшість освітніх занять для школярів були переведені в онлайн, чим ми активно користуємось і зараз, після початку повномасштабної війни з Росією.

У 2020—2022 рр. адаптували для проведення онлайн спершу оглядову екскурсію, пізніше кілька уроків та занять і останньою на сьогодні стала онлайн-екскурсія для дітей 6-13 років [10].

Первісно відеоекскурсію ми створювали для школярів і тому вважали за потрібне не лише ознайомити їх з експозицією музею, але також розповісти про передумови, причини та власне події Голодомору. Як ілюстративний матеріал були використані відеосвідчення очевидців Голодомору, документи, фотографії та плакати того періоду [3].

Після ознайомлення з відео відвідувачі спілкуються з екскурсоводом, можуть поставити питання, які виникли під час перегляду або не були достатньо розкриті. Тривалість відеоекскурсії

24 хвилини, тривалість спілкування з екскурсоводом 15-20 хвилин, тобто загалом онлайн-екскурсія триває 45 хвилин.

Також для проведення онлайн були адаптовані інтерактивні уроки «Історія одного щоденника» та «Геноцид — що це?», які проводяться в Музеї для учнів 9-11 класів.

«Історія одного щоденника» — урок, що базується на тексті щоденника вчительки Олександри Радченко з Харківщини [7].

На занятті учні дізнаються про процеси колективізації та розкуркулення, про передумови та перебіг Голодомору, аналізуючи щоденникові записи за 1930—1933 рр.

Для онлайн адаптації були створені відеоролики, які ілюструють кожну з тем уроку, так само подібні відеоролики були створені для інтерактивного уроку «Геноцид — що це?».

Слухачі дізнаються про історію походження і значення терміну «геноцид», знайомляться з основним змістом «Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього», а також біографією її ініціатора Рафаеля Лемкіна та його поглядом на Голодомор як на класичний приклад геноциду, а також аналізують тексти постанов та розпоряджень 1932—1933 рр., якими керувалися виконавці Голодомору [6].

Згадані онлайн-уроки призначені для старшокласників, але також ми адаптували тренінг «У пошуках права», розроблений для підлітків 10-14 років.

Це дуже яскравий та цікавий тренінг, при створення якого вперше ми використали анімацію для кращого засвоєння дітьми досить складного матеріалу. Анімаційний ролик був створений самими співробітниками екскурсійно-освітнього відділу, в ньому представлена антиутопічна історія про світ, в якому права людини не визнаються. Також використані інтерактивні карти, щоб зрозуміти різницю між життям в демократичній Україні та тоталітарному СРСР [13].

Одразу ж після початку проведення онлайн-екскурсій виник запит на подібну екскурсію для молодших школярів. Вже наприкінці 2021 р. ми почали працювати над цим проектом і на середину лютого 2022 р. вже був написаний текст та розроблена концепція майбутньої відеоекскурсії. Для ілюстрації розповіді про Голодомор ми використали не документи та фотографії того періоду, а анімаційні ролики, які б допомагали дітям візуалізувати інформацію, не травмуючи їх. Ми обрали пісочну анімацію, оскільки вона за кольором нагадує старі фотографії.

Ми дуже раді, що нам вдалось налагодити співпрацю з Київським театром пісочної анімації «Золотий лев» (Theatre of Sand animation «Golden Lion»), що вже був відомий нам за іншими проектами, які робились саме для наймолодшої аудиторії. Художниці театру Світлана Данильченко та Ольга Крижановська створили короткі анімаційні замальовки та історії, що супроводжують слова оповідача.

Розповідь ведеться від імені 10-річної дівчинки, яка після візиту до Музею Голодомору ділиться своїми враженнями. Для нас було важливо, щоб текст був начитаний саме дитиною. По допомогу ми звернулись до керівництва Київського палацу дітей та юнацтва і нам вдалось знайти голос нашої героїні та зробити гарне озвучення. Озвучила відео Софія Любченко, 14-річна учасниця дитячого театру «Інкунабула».

Тож у 2022 р. серед освітніх продуктів Музею Голодомору з'явилась відеоекскурсія для дітей 6-12 років, яка дозволяє віртуально відвідати Музей Голодомору, оглянути його експозицію, дізнатись історії окремих експонатів, побачити фрагменти відеоспогадів про Голодомор. У відеоекскурсії основна увага зосереджена на розповіді про боротьбу українців проти комуністичного режиму за свою свободу і права та про людяність, яка допомагала вижити в ті жорстокі часи [2].

Під час онлайн-екскурсії діти спілкуються з екскурсоводом і обговорюють переглянуте відео.

Однією зі складових онлайн-екскурсії для найменших є також завдання для самостійної роботи, а саме — поспілкуватись з батьками, бабусями та дідусями, розпитати їх про їхнє дитинство, їхніх рідних та створити родинне дерево, шаблон якого в електронному вигляді попередньо отримують вчителі.

Онлайн-формат значно розширив аудиторію музею, зокрема географічно (серед наших онлайн-відвідувачів представники всіх регіонів України, а також онлайн-екскурсії проводились для груп з США, Франції, Австрії, Швеції, Литви, Німеччини, Фінляндії). Для нас, насамперед, надзвичайно важливо, що завдяки онлайн-екскурсіям ми маємо можливість проводити екскурсії для дітей з прифронтових та тимчасово окупованих територій.

Під час екскурсій і для дітей, і для дорослих ми завжди акцентуємо увагу на боротьбі українців проти комуністичного режиму за свою свободу і права, на людяності, яка допомогла багатьом

вижити в ті жорстокі часи. Історії експонатів подаємо через особисті історії конкретних людей або родин. Також ми звертаємо увагу на важливість дослідження історії власної родини. Ця ідея лежить в основі нашого нового сімейного майстер-класу «Дерево життя». Його учасники створюють власне родинне дерево за допомогою давньої техніки вибійки (тобто створення орнаменту з використанням штампів), а також дізнаються історії деяких сімейних реліквій, які зараз представлені в музейній експозиції [8].

Наша задача — щоб діти і дорослі замислились над важливістю збереження власної родинної пам'яті, усвідомили, що історія України складається з таких історій окремих родин і що речі, які видаються старими та непотрібними (і часто, на жаль, опиняються на смітнику), насправді мають історичну цінність і можуть стати частиною музейної експозиції.

Уроки, які ми проводимо для старшокласників, присвячені роботі з письмовими, візуальними та усними історичними джерелами. Окрім вже згаданих, музей пропонує освітні заняття, які вчать розпізнавати фейки, аналізувати візуальні джерела, особливо пропагандистського характеру, порівнювати інформацію з різних видів візуальних джерел, критично ставитись до ідей та меседжів, що нав'язуються пропагандою [5; 11; 12].

Гра та казка — найкращий спосіб знайомити наймолодшу аудиторію зі складною історією. Для дошкільнят, молодших школярів та сімей з дітьми у нас є екскурсія-гра «Схованка». Екскурсія побудована у формі інтерактивної історії про вигадану родину з Київщини, головним персонажем є 12-річна Катруся. Учасники виконують завдання, дізнаються про шляхи виживання в роки Голодомору, збирають зерно для Катрусиної схованки, щоб допомогти її родині пережити Голодомор. Розповідь проілюстрована історичними фотографіями, у неї вплетені історії експонатів, представлених у Залі пам'яті, тому це не просто цікава гра, але й цілісне висвітлення історії Голодомору. Діти дізнаються про причини Голодомору, знайомляться з деякими історичними термінами («комуністи», «колгосп», «торгсін» тощо) [4].

«Схованка» — це також інклюзивна екскурсія, що повністю адаптована для незрячих відвідувачів, завдання мають аудіо- та тактильні складові, візуальні матеріали супроводжуються адіодескрипцією або представлені їхні тактильні копії.

Екскурсію наш освітній відділ створював для наймолодших відвідувачів, але вона також гарно сприймається підлітками, цікава

дорослим і завжди приємно, коли після сімейних екскурсій задоволеними залишаються і батьки, і діти.

І найновіший наш проект — освітній буклет «Музейні історії» для дітей 9-13 років. У назві відображено зміст — це історії експонатів, які, розповідаючи про конкретних людей, водночас знайомлять читачів з перебігом подій Голодомору. Серед висвітлених тем, насамперед, — боротьба українців за свої права та незалежність, яка продовжувалась навіть тоді, коли надії, здавалося б, не було. І, звісно, в буклеті проводяться паралелі з подіями сьогодення, коли українці знову змушені відстоювати свою незалежність, знову брати зброю до рук, щоб зберегти Україну.

Власне, завершити я хочу двома історіями:

- я була дуже втішена, коли напередодні Дня пам'яті жертв Голодомору, повертаючись додому, почула в транспорті, як молода мама пояснювала своїй доньці (на вигляд 8-9 років), що таке Голодомор, хто такі куркулі та чому в СРСР їх вважали ворогами;

- і дуже важко було пояснити хлопцю, якому довелось покинути рідне місто, бо воно було окуповано росіянами, чому деякі дорослі, навіть незважаючи на досвід, який отримали їхні рідні під час Голодомору, все ще захищають СРСР та його режим.

В Музеї ми працюємо з колективною пам'яттю українців про дуже травматичну подію — злочин геноциду, коли українці мали просто зникнути як політична група, розчинитись серед інших «совєтських народностей». Наша задача — спираючись на достовірні історичні факти допомогти суспільству подолати цю травму, подолати тоталітарний спадок в нашій свідомості та сприяти формуванню нової української ідентичності та громадянського суспільства в Україні на основі демократичних цінностей.

Історія Голодомору є одним із наріжних каменів української історії. Знання минулого допомагає нам будувати майбутнє.

Джерела та література

1. Вийшов друком буклет «Музейні історії» / Музей Голодомору. URL: <https://holodomormuseum.org.ua/news-museji/vyjshov-drukom-buklet-muzejni-istorii/>
2. Відеоекскурсія Музеєм Голодомору для дітей 1-6 класів / Музей Голодомору. URL: <https://holodomormuseum.org.ua/osvitniye/videoekskursiia-muzeiem-holodomoru-dlia-1-6-klasiv/>

3. Екскурсія Музеєм онлайн + спілкування з гідом / Музей Голодомору. URL: <https://holodomormuseum.org.ua/osvitnije/ekskursiia-muzeiem-onlajn-spilkuivannia-z-hidom/>
4. Інтерактивна екскурсія «Схованка» (для дітей 6-12 років) / Музей Голодомору. URL: <https://holodomormuseum.org.ua/osvitnije/interaktyvna-ekskursiia-skhovanka-dlia-ditej-6-12-rokiv/>
5. Інтерактивне заняття «Як розрізнати фейки і правду у ЗМІ» (для 10–11 класів) / Музей Голодомору. URL: https://holodomormuseum.org.ua/osvitnije/urok_yak_rozpiznaty_fake/
6. Інтерактивний урок «Геноцид — що це?» (для 9–11 класів) / Музей Голодомору. URL: <https://holodomormuseum.org.ua/osvitnije/interaktivniy-urok-genocid-shcho-ce-dlya-9-11-klasiv/>
7. Інтерактивний урок для 9-11 класів «Історія одного щоденника» / Музей Голодомору. URL: <https://holodomormuseum.org.ua/osvitnije/interaktyvnyj-urok-dlia-9-11-klasiv-istoriia-odnoho-shchodennyka/>
8. Майстер-клас «Дерево життя» / Музей Голодомору. URL: <https://holodomormuseum.org.ua/osvitnije/majster-klas-derevo-zhyttia/>
9. Майстер-клас «Не дамо згасити свічу пам'яті!» (для дітей 5-12 років) / Музей Голодомору. URL: https://holodomormuseum.org.ua/osvitnije/master_class_ne_damo_zgasily/
10. Наші онлайн-заняття / Музей Голодомору. URL: <https://holodomormuseum.org.ua/osvitnije/nashi-onlajn-zaniattia/>
11. Освітнє заняття «Погляд в історію крізь фото» (для 5-8 класів) / Музей Голодомору. URL: <https://holodomormuseum.org.ua/osvitnije/osvitnie-zaniattia-pohliad-v-istoriiu-kriz-foto-dlia-5-8-klasiv/>
12. Освітнє заняття «Мистецтво» пропаганди: Плакат vs Історія / Музей Голодомору. URL: <https://holodomormuseum.org.ua/osvitnije/osvitnie-zaniattia-mystetstvo-propahandy-plakat-vs-istoriia/>
13. Тренінг «У пошуках права» (для підлітків 10-14 років) / Музей Голодомору. URL: <https://holodomormuseum.org.ua/osvitnije/treninh-u-poshukakh-prava/>